

DOMONKOS LÁSZLÓ

Attila hajóra száll

HORVÁTH JÚLIA BORBÁLA KÖNYVE ÉS

A MAGYAR IRODALMI SZOCIOGRÁFIA

Ha a parlament környékén vagy éppen a parlamentben akad dolgom, legtöbbször nem mulasztom el a kikukkantást a Duna-partra. Szokásommá lett, hogy a Költő rakparton ülő szobra előtt – mennyivel jobb ott és így – megállok kicsit, mielőtt tisztelegve körbejárnám. És elolvasom az emblemátikus, annyit idézett-szavalt vers különlegesen jól kiválasztott sorát. „Mintha szívemből folyt volna tova,/ zavaros, bölcs és nagy volt a Duna.”

Bizonyára a Duna elemi erejű élménye hathatott – minden érző-gondolkodó magyarral megegyező módon – az írónőre is: Horváth Júlia Borbála *Dunai história* című könyve, melynek már alcíme is elragadtató, mélyen átélt meseszöveget sejtet – *Az aranyfőveny* –, hangsúlyosan a magyar (és a közép-európai, de azt hiszem, helytállóbb jelen esetben Kárpát-medenceit írni) Duna történetiségének sűréjében merítkezik meg. Teljes joggal és maximális indokoltsággal: a Duna a magyar történelem folyama. Ha a Tisza – karakterében-históriájában-szellemiségében-hangulatában – a legmagyarabb folyó: a Duna vitán felül a leghistorikusabb. Sűrítmény és esszencia, kivonat és töménység, immanens lényeg és érzelmi-hangulati summa. Egészen elszédítő gondolati, intellektuális töltet-mennyiséggel. („Voltaképpen a folyó vezet a magyar történelem fejezetein: Visegrádon királyok találkoznak, Habsburg Mária hajón menti kincseit Bécs felé, Komáromnál kitelepített magyarok, svábok, szökdösnek át a folyón, egy komorna ellopja a Szent Koronát és a Dunakanyaron át kijuttatja az országból. Pozsonynál Árpád hadai csatáznak, és kisvasút kunkorodik a Koronázási templom körül” – íme a kötet elején a szerző több mint ígéretes „felütése”).

Ez a témaválasztás és feldolgozási módszer az, amiről úgy hetvenöt-nyolcvan százaléban az elragadtatás vagy legalábbis a lelkes(ült) elégedettség hangján kéne beszélni. Úgy értékelni-tárgyalni, hogy azonnal kiemeljük líraiságát, művés nyelvezetét vagy éppen átgondolt szerkesztési technikáját. A Duna, Közép-Európa, magyarság és nemzeti sors elválaszthatatlansága szerves, szép és meggyőző egységben áll előttünk, úgy, ahogyan igényes és eszmei-erkölcsi megfontolások tükrében állnia kell. A gondok, amennyiben vannak, egyetlen genitivuszban, a borítón a címhez képest feltűnően kisbetűvel szedett, legeslegálul található – varázslatos jelentéstartalmú – szóösszetételben keresendők: *Magyarország felfedezése*.

Amit szociográfiának neveznek – Csoóri Sándornak nem tetszett a műfaji elnevezés („a szó mögött nem sejlik föl, nem lüktet ott az irodalom világa”): *valóságirodalom*, amely viszont Magyarországon, megint csak Csoórit idézve, az irodalom karakterének tekintetében alighanem már Zrínyi Miklósnál megjelenik – a *Török áfium*, némi enyhe túlzással, akár egyféle országszociográfiának is tekinthető. Nem beszélve azután Petőfi útleírásairól vagy éppen az őspéldának nevezhető 1894-es Petelei István-írásról (*Mezőségi*

út) vagy Bartha Miklós híres, immáron klasszikus *Kazárföldönjéről* 1901-ből. Magyarországon, a huszadik század első felében nyilvánvalóvá lett, kifejezetten nélkülözhetetlen műfaj a szociográfia: a két világháború közötti, ma már legendás „első hullám” – a ma már valóban klasszikus, nagy darabokkal, Illyés *Puszták népétől* az erdélyi Bözödi György *Székely bánja* című könyvéig és tovább, Féja, Kovács Imre, Szabó Zoltán és a többiek ma már alaplűnek tekinthető alkotásaiig – bebizonyította, hogy Trianon után a társadalom-, az önismeret terén is el kellett kezdődnie a nagy leltárkészítésnek: mi és hogyan maradt meg, mi veszett el, mi zűllött szét, és legfőképpen: mi mindent is – és hogyan – lehet újra kilombosítani....Ki kell mondani végre: a Horthy-korszak hatalmas, rendkívüli valóságirodalma nélkül a magyar kultúra két háború közötti aranykora csonkább és jóval szegényebb volna. Azután jött a szovjet hódoltság és alig évtized múltán a gigantikus szépségében tragikus, óriási bilincstörési kísérlet. A forradalom vérbe-köpülése után, a hatvanas évek legelejére azonban érdekes új helyzet alakult ki. Miután az ország valós helyzetéről nyilvánosan mukkanni sem lehetett, a két világháború közötti szociográfiák azonban a „haladó hagyományokhoz”, a baloldali „forradalmi” tradíciókhoz soroltattak, Csoóri Sándor fogalmazta meg legfrappánsabban a következőket: „a hatalom Álszenteskedése kapóra jött néhányunknak. Amennyire tudtuk, ki is használtuk ezt.” Így aztán a hatvanas években a szociográfia – az egyéb enyhítő intézkedések részeként – egyre kevésbé számít kiátkozott műfajnak; Csoóri Sándor *Tudósítás a toronyból* és Csák Gyula *Mélytengeri áramlás* című kötetei után mindinkább megtűrt és művelhető, idővel és módjával úgy-ahogy már („szocialista társadalmi fejlődésünk eredményeit tükröző”) kívánatos-támogatott, bizonyos erőteljes érdek-esetekben akár még nélkülözhetlenné is emelkedve. (Párhuzamosan a szociológia is visszanyerte tudomány-státuszát és – korántsem konfliktusmentesen – a hetvenes évek elején intézményesült, a tudományos akadémia kutatóintézetének létrejöttét egyetemi tanszékek megszervezése követte, különféle irányú szociológiai kutatások indulhattak.) A folyóiratok közül 1958-as (újra)indulását követően a Valóság biztosít állandó fórumot, de a hatvanas évek közepétől már szinte valamennyi irodalmi folyóirat is közöl(het) szociográfiát. A társadalmi állapotok kendőzetlen bemutatását célzó írások között például – nagy „balhék” kísérletében persze – olyan emlékezetesen kiváló műveket találni, mint például Zám Tibor (1929–1984) *Hortobágyi jegyzetek* című munkája (1966), amely a Hortobágyi Állami Gazdaság vezetése körüli visszasságokat leplezte le, vagy Végh Antal *Állóvíz* című beszámolója (1968), amely a Szabolcs-Szatmár megyei Penészlek megdöbbsentő elmaradottságának okait feszegette. A nagy hagyományok már önmagukban is köteleztek, ráadásul egy váratlan és fura többlet-tényező óriási szerepet kapott: a rossz lelkiismeret olykor akár korszakosan nagy tettekhez is vezethet... Borbándi Gyula fogalmazta meg a legtalálóbban: „az életében sokat tévedett és sokat vétett Darvas József hervadhatatlan érdeme, hogy az újabb szociográfiai irodalom legnagyobb vállalkozását elindította és az első nehézségeken átsegítette. Talán valamit jóvátett abból, ami káros és ártalmast elkövetett.” Amit Darvas József (1912–1973), a népi írók Erdei Ferenc mellett legnagyobb árulója és „balos renegátja” e téren véghezvitt, az valóban szinte példátlan, a maga nemében szenzációs. A kezdeményezésben, az ismét – újra meg újra, olykor ijesztő erővel – előkerült „aggályoskodások”, ilyen-amolyan

fúrasi és kemény betartási kísérletek kivédésében, a tisztázásban – a nem akármilyen nehézségű út egyengetésében érdemei valóban elévülhetetlenek. Ez az 58 éves, korántsem tehetségtelen, magát egy jó szociográfiával is (*A legnagyobb magyar falu*, 1937) észre vétető, apai ágon román eredetű (Dumitrás) férfiú (alig 14 évvel korábban, 1956 október 27-én, mint arról *A forradalom éve – Krónika 1956-ból* című könyvében Zimándi Pius beszámol, az utcán a forradalmárok felismerik és jól helyben kívánják hagyni, a vele lévő Tamási Lajos, a *Piros a vér a pesti utcán* írója könyörgi ki a kezeik közül, mondván: „ő is író, ő is ember”, mire az orra elé tolnak egy papírt: „csirkefogó vagyok”, írja alá – aláírta), ő lesz az, aki – úgy is mint a Magyar Írók Szövetségének elnöke – kijelöli az újraindítandó Magyarország felfedezése szociográfia-sorozat céljait: írói eszközökkel feltárni, milyen a mai magyar valóság, szigorúan reális számvetést tenni arról, mit értünk el, mik az eredmények, mik a hiányok, mulasztások, „hol tartunk a szocializmus építésében s mik a feloldandó ellentmondások.” Tehát: segíteni a jövő megtervezését. Igen ügyesen kifejti, hogy a szociográfia „a szocializmus viszonyai között” nem „ellenzéki fogantatású”, s a hajdani sorozathoz „az igazmondás szenvedélyessége” kötheti, mégpedig oly módon, hogy „kevesebb legyen az impresszionista riportlítás és érvényesüljön a marxista tudatosság, a sokoldalú, ha tetszik, tudományos igényű elemzés.” És ez az ember elszántan, kitartóan, eléggé nem méltányolható, bölcs diplomáciai és taktikai érzékkel, csak főhajtásra érdemes következetességgel védelmezi a feltámasztani kívánt magyar valóságirodalom, a szociográfia önálló műfaji státuszát.

Így, ilyen előzmények, küzdelmek és teljesítmények után érkezik el a pillanat, midőn a szociográfia – hasonlóan a szociológiához – megkapja a maga sajátos intézménykeretét: a *Magyarország felfedezése* című sorozatot s a hozzá kapcsolódó ösztöndíjrendszert. A sorozat újraindítását – természetesen az MSZMP („kibrusztolt”) egyetértésével és a Művelődésügyi Minisztérium támogatásával – a Magyar Írók Szövetsége kezdeményezi, az első szerkesztőbizottságban Darvason kívül helyet kap – természetesen – Erdei Ferenc (1910–1971), továbbá a vezető kultúrdiplomata Boldizsár Iván (1912–1988), értelemszerűen Illés Endre kiadó, a Szépirodalmi igazgatója, valamint a hivatalos fő-főnéprajzos-exkiszgazda-kriptokommunista Ortutay Gyula (1910–1978), a korábbi miniszterelnök, most vezető ellenzéki-szociológus Hegedűs András (1922–1999) és a nagy publicista, Bálint György (1906–1943) monográfusa, Gondos Ernő (1919–1994). Később ugyanitt helyet kap Mocsár Gábor, Bertha Bulcsú (1935–1997) és Berkovits György író-szociológus (1940–2018), továbbá Körösi József, a Valóság főszerkesztője, valamint Vitányi Iván (1925–) és Huszár Tibor (1930–) szociológusok is. És – így megy ez – „hazánk felszabadulásának 25.évfordulója tiszteletére”, vagyis 1970. április 4-ére megjelenik a legelső kötet, Mocsár Gábor *Égő arany* című munkája. Az ekkor már több mint fél évtizede Szegeden élő Mocsár éppúgy látja, mint a hatvanas évek második felében a városban minden áldott lélek: „olajos világ” érkezik a Tisza partjára, a Dél-Alföldön felfedezett olaj- és gázkincs ki-termelése körüli, jellegzetesen „kádárszocialista” ízű, hamisítatlan hangvételő, ízlésű és kivitelezésű kampány egy-kettőre szinte fenekestől forgat föl mindent: az „olajosok”-kifejezés fogalomává válik, az olajosokhoz menni dolgozni rangot, erkölcsi-anyagi elismertséget, emelkedést jelent, „olajos házak” épülnek az olajipari dolgozóknak

– ha egy OLAJMÉRNÖK tér be egy akácillatú nyári estén a Tisza Szálló zenés presszó-jába, a zongora, a dob meg a gitár már csak neki szól egyedül, akárcsak egykoron a bácskai nagyuraknak a cigányprímás.... Még a város reprezentáns sportklubja, a SZEAC is – a kiemelt jelleget erősítendő – az „olajosok” bevonásával SZEOL-lá válik...

Ennek a szinte rajtaütésszerűen megjelenő új világnak az igazi valóját mutatja be az *Égő arany* – több szempontból a későbbi Magyarország felfedezése-könyveknek is mintát, mércét jelentve. Egy új, fiatal iparág országrészt átalakító (vagy legalábbis radikálisan átalakítani próbáló), táj- és emberformáló hatásáról Mocsár olyan – figyelemre méltó – előzmények után nyújt hiteles és átfogó képet, mint az 1967-ben a tanyavilágról és a szövetkezetekről beszámoló *Nálunk vidéken* vagy a Taar Ferencsel közösen írott, 1964-es *Tanyavilág – bomló világ* című munkái. Az *Égő arany* mottója akár az egész sorozat – sőt, az újjászülető magyar irodalmi szociográfia – mottója lehetne: „Az író, aki a társadalom mozgásának és állapotának leírására vállalkozik, az emberre figyeljen elsősorban.” Külön kiemelendő, hogy Mocsár műve hangvételét tekintve egyféle sajátságos (kényszerű!) fordulópontot jelent a műfaj alakulástörténetében. Míg a harmincas évek szociográfiai a fennálló rendszerrel szemben egyértelmű vádiratként jelentek meg, itt a felmutatás-leleplezés a kimondás szenvedélye és szenvedélyessége nem vagy csak alig, halovány nyomokban lelhető csak fel. Nyílt és leplezetlen vádirat-jellegről – hol vagyunk már Kovács Imréék, Szabó Zoltánék, Veres Péter és Féja indulatától? – szó sem lehet. (Gondolni sem igen lehet rá.) Itt is érvényesül Gombos Gyula megállapítása a *Húsz év utánból*: a magyar irodalom, ez esetben az irodalmi szociográfia a rá nehezedő politikai (el)nyomás alatt és miatt változik ugyan, de finomul és nemesedik is. (Súly alatt a pálma...) A vádirat-jelleg helyett megjelenik a hűvös-elegáns felmutatás, a szenvedély helyett a tárgyilagosan nyugodt, mondhatni otthonos vizsgálódás, annak minden szükséges – és így is kellőképpen hatásos – jegyével együtt... Mocsár Gábor külön érdeme, hogy ezt a módszert – szükségből erényt kovácsolva – úttörőként ha nem is megteremti, de (újra)alkalmazza, ezzel is etalonná téve a feltámadó magyar szociográfia metodikáját.

A Magyarország felfedezése-sorozat a Kádár-korszakban A szociográfia újrakezdődött „nagy menetelését” hozta (világ csodájára még a trianoni határokon túl is hatott): a Magyarország felfedezése sorozat olyan újabb darabokkal gazdagodik, melyek a korábbiakéhoz hasonló méltatást érdemelnek. Még a Darvas Józseféhez több szempontból erősen hasonló dicstelen pályát befutó Erdei Ferenc (1910–1971) esetében is a *Város és vidéke* című műve, bár semmiféle szempontból nem haladja meg a szerző egész életében legkiemelkedőbbnek minősíthető, még a két világháború között készült, *Futóhomok* (1937) című szociográfiáját, sőt, arra is példát mutat, mennyire nem szabad alapos, fontos társadalom- és tájismereti munkát ilyen gyalázatos „íráskészségtelenséggel” megírni (szinte-szinte olvashatatlanul unalmas-szintelen az egész kötet) – viszont tartalmi-„merítési” szempontból feltétlenül elismerésre méltó. Ráadásul – „helyi érintettként” – e sorok írója még azt is hozzáteheti, hogy – a szükséges és elkerülhetetlen politikai korlátok bekalkulálásával persze – nem készült hasonló nagyságrendű és igényességű elemző-összegző munka a Dél-Alföld egészének életéről-helyzetéről a hatvanas évek második felében...

És sorjáznak a lehetőségekhez képest a maximumig, a falig elmenő vagy elmenni próbáló, emlékezetes szociográfiák, Bertha Bulcsú, Fekete Gyula, Végh Antal, Moldova György, Zám Tibor, Kunszabó Ferenc művei, Erdélyben Beke György munkái vagy Horváth István *Magyarózdai toronyalja* című kötete, a Délvidéken Tari István (*Homokba kapaszkodva*) és Dudás Károly (*Jártatás*) című könyvei... És így tovább.

Így és ekképpen érkezik el az úgynevezett rendszerváltás – és mindaz, ami (e területen is) utána a Kárpát-medencei tájakon következik... A nagy változások lenyomatai pontosan és hűen tükrözik az általános és jó két évtizeden át tartó, sanyarú és igen-igen ellentmondásos állapotokat. Melyek folyamányai lassúdad hömpölygéssel kísérik végig életünket – mint a Duna a közép-európai história partjait. Igen, elérkezik a rendszerváltás és minden hozományával most, immáron évtizedek múltán itt áll előtünk. Következményeiben a szociográfia (majdnem) halálos sebét felmutatva: mivel – Csoóri Sándort idézve ismét – az irodalom 1990 után elveszítette (vagy – tegyük hozzá, enyhe opotimizmussal – erőteljesen elveszíteni látszott) hagyományos szerepét (nem, nem a kor maradt el tőle, fordítva: az irodalom maradt el a korától), a költő-esszéista tucatnyi esztendő múltán, 2002-ben így kényszerül fogalmazni: „kiderült, hogy legjobban az a terület szikessedt el, amelyet régen az irodalom gondozott: az erkölcs világa, az emlékezeté, a nemzeti önismereté, az anyanyelvé, a valóságé. (...) Ha az elmúlt tíz évben született volna néhány alapos látélet az országról, néplélektani mű, társadalomrajz – nem állnánk leesett állal a politikai lelátókon.”

Csoóri Sándor és a körülötte csoportosuló népi-nemzeti eszmeiségű irodalmárok próbálták is menteni, ami menthető, feltámasztani, ami feltámasztandó: ám heroikusan elszánt próbálkozásuk az ezredforduló kopár időszakában gyorsan hamvába holt – mert szinte eleve kudarcra volt ítélve. A korábbi időszak gazdasági és politikai merényeiből következő kóros pénztelenség jóformán csírájában fojtotta meg a kezdeményezést: a kiszemelt fiatal vagy középkorú szociográfia-elszántaknak már útba indítására sem nagyon jutott pénz, paripa, fegyver: hiszen még azt sem tudták finanszírozni, hogy egy valamirevaló – legalább két-háromhetes – szociografikus vizsgálódáshoz szükséges úti- és szállásköltség, no meg a létfenntartáshoz és a folyamatos munkavégzéshez nélkülözhetetlen anyagiak rendelkezésre álljanak...

A vigasztalan helyzet majdhogynem mostanáig folytatódott. 2011-ben ugyan az Éghajlat Kiadó jóvoltából megjelent egy kötet, a szépreményű és (sajna) kissé túlzóan sokatmondó *A körbejárt ország – Szociográfiai írások a magyarság helyzetéről* címmel, amely a váltig próbálkozó Hitel és az ekkoriban egzisztáló Nagyítás című folyóirat 2010-es közös szociográfiai pályázatán díjazottak írásait tartalmazta, köztük néhány olyan, valóban komoly névvel, mint a szovjet kényszermunkatáborokba hurcolt nők világát „csak a napnyugtát néztük...” címmel már 1991-re feldolgozó, Kecskeméten élő és költőnek is kiváló Dobozi Eszter (1956–2019) vagy az erdélyi Zsidó Ferenc (ma már a Székelyföld főszerkesztője), és többek között olyan figyelemre méltó munkákkal, mint a valaha vezérkommunista létesítménynek kikiáltott csepeli mamut-üzem, az egykori Weiss Manfréd művek mai sorsát és állapotát bemutató *Nyitott kapuk* (Rab Imre), a piacosok világát feltáró *Vásárosok* (Bucsányi Krisztián) vagy a különleges kisteleplés-történet feldolgozó *Szentpéterfa merengőpadja* (Horváth Ildikó). Csakhogy összesen ennyi

(14), mégoly komoly és tisztességes helyzetjelentés együttese, úgy is mint kezdemény, egy egész ország mai valóságselejteinek egybemarkolását illetően vajmi kevéssé nevezhető körbejárásnak – a dolog körülbelül úgy fest, mint mikor az őrszem kimerészkedik a táborból, kicsit elnéz jobbra, kicsit elnéz balra, bekukkant az erdőbe meg a kerítés környékére is, azután jelenti: körbejártam a tábort.....

Hogy mi mindenre is volna szükség a valóságirodalom terrénumában: persze sokan tudják, érzik, sejtik, el is jutnak az új és még újabb próbálkozásokig. Még akkor is, ha Csoóri Sándor sarkos megállapítása is váltig érvényes: „a helyzet nem is fog megváltozni, míg az írók nem szerzik vissza valamennyire közéleti szerepüket. A kérdés, hogy politizáljon-e az író, réges-rég eldőlt. Az életünk legnagyobb részét a politika befolyásolja – épp az író tartsa távol magát tőle?” A Magyarország felfedezése újra létrejött – vagy igazából meg sem szűnt, csak szünetelve-álságosan „megszüntetve-megőrizve” feltámadott? – ám a dolog korántsem felhőtlenül örömteli, sőt. A Gondolat kiadó és a Magyarország Felfedezése Alapítvány által gondozott régi-új sorozatban saját honlapjuk szerint 2012 óta – mostanáig – mindösszesen hat (6) kötet jelent meg, Horváth Júlia Borbáláé a hetedik. Ám ezekből is három összegző jellegű tanulmánykötet, áttekintő, a szintézis kísérletének igényével fellépő összefoglaló munka. A sorozat kuratóriumának – végső soron tulajdonképpen mostani szerkesztőbizottsági tagjainak – szemrevételezéséből (Horváth Júlia Borbála kötetének tanúsága szerint) kiderül: az elnök történeti demográfus, a tagok között van nagyszerű, immáron akár klasszikusnak is nevezhető dokumentumfilmes, néprajzos-muzeológus, történész-szociológus, gazdaságsszociológus. Csak író nincs. Márpedig ha (szép)író sehol: nem igen lehet elvárni, hogy a magyar szociográfia szépirodalmi mivoltának óriási tradicionális felhajtó ereje akár nyomokban is kellő súllyal és a magyar irodalom múltjához és rangjához méltó gazdagságban, változatosságban és legfőként: színvonalban képviseltségek. A szociológiai-tudományos jelleg kontra olvasmányos, nívós szépirodalom Erdei Ferenc már emlegetett Város és vidéke kapcsán vázolt antinómiája kísért, keserű-fájdalmas aktualitással. No meg ama kétszerkettő-szerű evidencia gyakorlati érvényesítésének kínzó-gyötrelmes hiánya, miszerint a szociológia (szak)tudománya sehol és semmikor sem helyettesítheti a tulajdonképpeni, igazi, klasszikus-hagyományos szociográfiai közelítés- és feldolgozásmódot. Nem ötvözhető, nem kombinálható, nem keverhető-házasítható az irodalmi, az „irodalom-birodalom” szerves részét képező, szigorúan odatartozó szociográfia műfajával. Amennyire – éppen József Attila nyomán – a líra logika, de nem tudomány, a szociográfia ugyan „szocio”, azaz társadalmi, de nem „lógia” azaz nem tudomány, nem diszciplína. Hanem „gráfia”: rajzolat, ábrázolás-ábrázolat. Mindazzal, amit és ahogyan ez a meghatározás – „törvényileg”, akár – megkíván. Ezért és így üdvözlendő külön is és igen nagy örömmel, hogy Horváth Júlia Borbála Dunai históriájával a ábrázolat – az igazi, hamisítatlan szépirodalom tör be, vonul be diadalmasan a szociográfia, Istennek hála, váltig élő vidékére, lelkes diadallal, mint anno a magyar honvédség Kolozsvárra vagy Szabadkára... És e ténynek még akkor is felhőtlenül örülni kell, ha az ezen – kényszerűen meghosszabbodott – írás elején említett gondok a Dunai história kapcsán meg is vannak: a mű ugyanis minősíthető eredeti, szuggesztív, irodalmi útikönyvnek, nívós történelmi esszékötetnek,

vagy csak egyszerűen – miként egyik kritikusa joggal nevezte – „masszív szépirodalmi alkotásnak”, amelynek lazán összefüggő fejezeteiben a főhős, a hajós Kapitány Szilveszter eredeti szerkesztéstechnikával villantja föl a Kárpát-medencei magyar história – és a magyar sors! – legdrámaibb, leginkább szívünkig érő különböző eseményeit, alakjait, fejezeteit, Attilától Bósig. Csakhogy ez, szépség ide, irodalmiság oda – minden, csak nem szociográfia. Ami a műfaj klasszikus kritériumait-alkotóelemeit, technikáját-metodikáját illeti: olyan, mintha Rabelais Gargantuáját hasonlítanánk Goethe Faustjához. Mindkettő maradandó, nagy érték, mindkettő nagybetűs irodalom. mindkettő a maga nemében rendhagyó és rendkívüli – ám a két világirodalmi figura és a hozzájuk kötődő műalkotás-egész nem rokonítható, nem tekinthető egyazon műfaj, műnem, stílus, alkotói szemlélet- és/vagy közelítésmód alkotórészének. Szóban forgó műből hiányzik például a Mocsár Gábor-i úttörő példa nyomán emlegetett hűvös-elegáns felmutatás, a szenvedély helyett tárgyilagosan nyugodt, mondhatni otthonos vizsgálódás, a minden szociográfiánál nélkülözhetetlen riportszerű elem, az ebből következő számbavétel tárgyiassága, elemzés-sorozata, hűvös-józan láttatása, a jelenidejűség, a szinkron helyzetjelentés, a beszámoló, a napi-heti-havi, rendszeresnek tűnő, jelentésszerű számadás-elem. Mindazonáltal a Dunai história egészen különleges és kifejezetten szerencsés példája annak, mi mindent és hogyan is kellene (fel)vállalnia a magyar szociográfia újjászületésének ügyét remélhetőleg határozottan és mindent eldöntő módon érvényre juttatni akaró Magyarország felfedezése-sorozatnak. Példázat, amely fel kell mutassa a követendő nyelvi-stiláris etalont. A szépírói igény magasrendű jelenlétét a jövőbeni magyar szociográfiáiban, ahogyan az Illyésnél vagy Féjánál vagy akár manapság mondjuk Sarusi Mihálynál, az elszakított területeken például Ferenczes Istvánnál látható. Horváth Júlia Borbála történelmi tablójában József Attila a Duna partjáról hajóra száll, hogy kövesse nagy druszája-elődje, Attila, Árpád, Szent István, Szent László, Hunyadi Mátyás, Bethlen Gábor, Rákóczi, Kossuth nyomain a Kárpát-medence Duna-históriáját („a világ vagyok – minden ami volt, van”), a tragikumában is felemelően gyönyörű magyar történelem és magyar sors valóságába merítkezve. Attilánk egyébként már annak idején meghirdette a hajóra szállást: 1930-ban Fábian Dániellel közösen írt felhívásában látszólag „csak” a faluba, a vidék magyar népéhez indította útba a magyar szellemi élet ifjú tehetségeit – ám valójában fajtánk, a magyar vidék, a magyar tájak, a haza teljes és mély, felelős és alapos – és legesleginkább: igaz és pontos – feltérképezésére szólított. Csak egy-két idézet, mutatóba. „Megfigyelendő a népélet (...) általában a népélet minden mozzanatának leírása. Társadalmi, gazdasági rajza.(...) Meg kell ösmernünk fajunkat, meg kell ösmernünk elevenen azt a magyar kultúrát, amely előtt a múzeumok halottasházában báméskodunk.(...) Lélekhez közel férközni pedig csak a formáján, a kultúráján keresztül lehet. Nemcsak gazdag népiséget, etnikumot ismertek meg így, nemcsak magában érdekes ’egzotikumot’, hanem megösmertek saját fajtákat, hogy miből vagytok, – így lesztek magyar és ember és nem pusztá természeti tünemény.”

Most sincs másra szükség. Sőt: csak erre van szükség.